

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА ОБ'ЄКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЗА МЕЖАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Озерський І.В.,

д.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізький національний університет

У даній науковій праці висвітлені окремі теоретичні, організаційні та психолого-правові питання щодо реалізації прокурором поза межами кримінально-правової сфери виховної функції як суттєвого засобу контролю та оптимізації здійснення судовими інстанціями та іншими учасниками процесуального судочинства покладених на них обов'язків, а також належної форми забезпечення їх правових гарантій. У представленій роботі розглянуті основні тенденції реалізації такої функції органів прокуратури, як представництво інтересів громадян і держави в судах та досудове врегулювання спору в межах здійснення виховного впливу на об'єкти професійної діяльності. У контексті означеного виокремлені позитивні та негативні аспекти можливості застосування виховного впливу та його практичності на ґрунті психолого-правових механізмів, задіяних у цьому процесі. Перспективним убачається видання монографічних робіт щодо реалізації означеної функції органів прокуратури з метою її подальшої оптимізації в межах виховної діяльності.

Ключові слова: досудове врегулювання спору, представництво, прокурор, спілкування, виховний вплив, суд.

Ozersky I.V. / ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОКУРОРСКИМИ РАБОТНИКАМИ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ВЛИЯНИЯ НА ОБЪЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗА ПРЕДЕЛАМИ УГОЛОВНОЙ ЮСТИЦИИ / Запорізький національний університет, Україна

В данной научной работе освещены отдельные теоретические, организационные и психолого-правовые вопросы относительно реализации прокурором за пределами уголовно-правовой сферы воспитательной функции как существенного способа контроля и оптимизации выполнения судебными инстанциями и другими участниками процессуального судопроизводства возложенных на них обязанностей, а также надлежащей формы обеспечения их правовых гарантий. В представленной научной работе рассмотрены основные тенденции реализации такой функции органов прокуратуры, как представительство интересов граждан и государства в судах и досудебное урегулирование спора в рамках осуществления воспитательного воздействия на объекты профессиональной деятельности. В контексте указанного выделены положительные и отрицательные аспекты возможности применения воспитательного воздействия и его практичности на почве психолого-правовых механизмов, задействованных в этом процессе. Перспективным видится издание монографических работ о реализации указанной функции органов прокуратуры с целью ее дальнейшей оптимизации в рамках воспитательной деятельности.

Ключевые слова: досудебное урегулирование спора, представительство, прокурор, коммуникация, воспитательное влияние, суд.

Ozersky I.V. / ORGANIZATIONAL AND LEGAL DETERMINANTS OF THE REALIZATION OF AN EDUCATIONAL INFLUENCE BY PROSECUTOR'S WORKERS ON THE OBJECTS OF PROFESSIONAL ACTIVITY OUT OF LIMITS OF CRIMINAL JUSTICE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

There are separate theoretical, organizational, psychological and legal questions are lighted up in the relation to realization a public prosecutor out of limits of criminal and legal sphere of educational function as substantial control and optimization of realization judicial instances and other participants of the judicial rule-making of the duties fixed on them, and also proper form of providing of them legal guarantees in this scientific work. the basic tendencies of realization of such function of organs of office's public prosecutor as representative office of interests of citizens and state in courts and pre-trial settlement of dispute are considered within the limits of realization of educator influence on the objects of professional activity in the presented work. In the context marked the positive and negative aspects of possibility of application of educational influence and his practicality are distinguished on the soil of psychological and legal mechanisms which involved in this process. Perspective is seen the edition of monographic works in part of realization of the marked function of public's office's organs with the aim of his further optimization within the limits of educator activity.

Key words: pre-trial settlement of dispute, representative office, public prosecutor, communication, educator influence, court.

Зміни, що відбуваються в країні, комплексне реформування правоохоронних органів, доведення судово-правової реформи до логічного завершення, інтеграція та узгодження національного законодавства зі стандартами ЄС, упровадження в процесуальному судочинстві поза межами кримінальної юстиції відновного правосуддя передбачають активну роль у цьому прокурора як представника певної сторони спору. Прокурор завдяки здійсненню виховного впливу на сторони спірних правовідносин під час, скажімо, досудового врегулювання спору виступає ніби медіатором та схильє осіб до примирення, якщо для цього вбачаються підстави.

Виховний вплив на об'єкти професійної діяльності поза межами кримінальної юстиції варто розглядати в контексті реалізації органами прокуратури України конституційної функції – «представництва прокуратурою інтересів громадян та держави в судах» (п. 2 ст. 121 Конституції України [1]), що конкретизована в ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) [2] та наказі Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. № бгн «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» [3].

Мета цієї наукової праці – розглянути організаційне, правове та психологічне опосередкування діяльності прокурора поза межами кримінальної юстиції, що неминуче пов'язано зі здійсненням останнім виховного впливу на учасників означених правовідносин. Це, у свою чергу, дасть змогу суттєво підвищити результативність реалізації прокуратурою представницької функції в суді та досудового врегулювання спору.

Питання організаційно-правового опосередкування представницької діяльності органів прокуратури висвітлені у наукових працях Г. Середи, Р. Шестопалова, М. Руденка, М. Штефана, В. Сухоноса, М. Косюти, Т. Дунаса, О. Михайленка, Т. Маслової, М. Гадіятової, В. Пшонки, О. Севрук, Ю. Трача та інших. Проте організаційно-правові аспекти виховного впливу в межах процесуальної діяльності прокуратури (представництво та досудове врегулювання спору) лишилися поза увагою в юридичній, психологічній та педагогічній науці.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) [2] представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист ін-

тересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Слід зазначити, що прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у разі, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) [2].

Одним з аспектів проблеми представницької функції прокурора в адміністративному, господарському і цивільному судочинстві є оптимізація його виховного впливу на учасників судового процесу з метою мобілізації їхньої належної правосвідомої поведінки та ефективного здійснення прокуратурою правозахисної діяльності в суді [4, с. 349]. Варто зазначити, що елемент виховного впливу закладений законодавцем у ч. 2 ст. 22 ГПК України і виписаний у такій редакції: «Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони...». Означене положення має бути закріплене і в ст. 49 КАС України (назва – «Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі») та у ст. 27 ЦПК України (назва – «Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі»), оскільки справи, що розглядаються в означених видах судочинства, потребують не меншої уваги до моральної сторони правовідносин їх учасників [4, с. 349], що обстоюють предмет заявленого спору.

Найбільш яскраво відображений виховний вплив прокурора у його виступах з промовами та репліками. Як відомо, відповідно до ч.1 ст.193 ЦПК України та ч. 1 ст. 152 КАС України, прокурору, як і всім іншим особам, які беруть участь у справі, надано право виступати у судових дебатах з промовами [4, с. 350, 351]. З позицій виховного впливу варто розглядати виступи прокурора з промовами та репліками під час судових дебатів як у цивільному (ст. 193 ЦПК України), так і в адміністративному судочинстві (ст. 152 КАС України). Тут від прокурора вимагається неабияке красномовство під час представницької промови, яка за психологічними та риторичними характеристиками схоже на обвинувальну промову в суді [5, с. 187].

Слід зазначити, що прокурор може використовувати засоби виховного впливу також і на суд (суддів). Одним дієвим засобом застосування виховного (превентивного) впливу на суд (суддів) є приведення в суді свідків (ч.ч. 5,6 ст. 180 ЦПК України; ч.ч. 4, 5 ст.141 КАС України) та експертів (ч.ч. 2, 3 ст. 171 ЦПК України; ч.ч. 2, 3 ст. 131 КАС України) до присяги. Дієвість інституту «приведення до присяги», на думку автора, цілком залежить від позиції прокурора щодо переконаності у справедливості та чесності кожного учасника судового процесу. На практиці приведення свідка чи експерта до присяги відбувається через безособову комунікацію, тобто лише засвідченням на прохання судді її тексту особистим підписом, як відзначили в проведеному нами опитуванні 59 % прокурорів.

Таку практику може викоренити сам прокурор, скориставшись заявленням клопотання про дотримання суддею виписаної у процесуальному законі процедури приведення свідка та експерта до присяги, тобто виголошення ними публічно в суді сумлінного та об'єктивного виконання своїх обов'язків з дотриманням встановлених законом правил. У цьому з психологічних позицій вбачається певна оптимізація виховного впливу прокурора опосередковано, через присягу, на осіб, які беруть участь в судовому процесі, оскільки через зазначене клопотання та його публічне донесення свідком чи експертом до свідомості кожного іншого учасника судового розгляду справляється враження про серйозність намірів прокурора і його тверду,

переконливу позицію як представника певної особи (сторони) в судовому процесі [4, с. 349, 350].

Не виключений виховний вплив прокурора і на суддю, наприклад, у висловленні заперечення проти розгляду адміністративної справи у робочому кабінеті судді, а не в залі судових засідань (ч. 4 ст. 122 КАС України) [5, с. 195]. Цієї ж позиції дотримується й професор В. Долежан [6, с. 43]. Як зауважує А. Ципкін, прокурор зобов'язаний реагувати на кожний необґрунтований і незаконний, на його переконання, вирок, цим самим забезпечуючи принцип публічності в судовому процесі [7, с. 12]. Це теоретичне положення цілком узгоджується з п. 13 та п. 6.8 наказу Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. № бгн «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» [3], в якому вимагається від прокурорів забезпечувати своєчасне та принципове реагування на виявлені під час реалізації представницьких повноважень факти незаконних дій (бездіяльності) суддів, постановлення ними неправосудних рішень, тяганини з розглядом справ (п. 13), а також реагування на факти безпідставної відмови судами у прийнятті та поверненні позовів (заяв, подань), тяганини при їх розгляді (п. 6.8).

Такою ж повинна бути реакція прокурора й на ознаки дисциплінарного проступку судді чи порушення останнім присяги під час здійснення правосудної діяльності. Це дає можливість прокурору одразу зреагувати на такі вчинки судді, що узгоджується з вимогами згаданого вище наказу Генерального прокурора України № бгн [3], а саме:

- у разі встановлення даних про вчинення суддею дисциплінарного проступку прокурорам обласного рівня в межах визначених законом строків застосування дисциплінарного стягнення ініціювати питання про притягнення судді до відповідальності шляхом звернення у встановленому законом порядку із заявою до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (п. 13.1);

- у разі виявлення фактів порушення суддею присяги прокурорам обласного рівня надсилати до Генеральної прокуратури України вмотивоване клопотання щодо ініціювання питання про звільнення судді з посади. До клопотання долучати копії матеріалів справи, в тому числі судових рішень, які підтверджують висновки про порушення суддею присяги, та документи, що свідчать про настання негативних наслідків (п. 13.2);

- галузевому підрозділу Генеральної прокуратури України ініціювати, у визначеному законом порядку, питання щодо звільнення суддів з посади та притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України (п. 13.3).

Найкращим прикладом нормативного закріплення за прокурорами-представниками виховної функції в суді є положення ч. 2 ст. 24 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури (2012 р.), де зазначено, що «працівник прокуратури не має права залишати поза увагою поведінку інших учасників процесу, включаючи головуючого у судовому засіданні, яка суперечить закону, порушує права і свободи громадян, та повинен реагувати на ці прояви у порядку, передбаченому законодавством» [8].

«Саме інформування про те, що ці заходи вжиті або будуть вжиті», на слухну думку І. Озерського, «формує погляди про невідворотність покарання за порушення закону» [4, с. 351]. Однак наявність таких повноважень прокурора, що в межах виховної діяльності є заходами здійснення останнім виховного впливу на суддів, не означає їх реальну реалізацію та дієвість. Це пояснюється тим, що прокурори побоюються впливати у передбачений наказом Генерального прокурора України № бгн від 28 листопада 2012 р. «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави

в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» [3] спосіб на суддів, зважаючи на їхній суддівський імунітет та статус, адже наслідком цього радше може бути притягнення самого прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Підтвердженням такої пасивності прокуратури щодо реагування на факти незаконних дій (бездіяльності) суддів, постановлення останніми неправосудних рішень та тяганини з розглядом справ є застереження, передбачене п. 8 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) (назва – Підстави для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності), в якій ідеться мова про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження у разі втручання чи будь-якого іншого впливу (у нашому разі – виховного) у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їхніх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення [2]. Незважаючи на означене, виховний вплив прокурора порівняно з іншими учасниками судового процесу (адвокатами, захисниками, представниками та ін.) виявляється більш дієвим. Це, на думку І Озерського, забезпечується тим, що прокурор повинен встановити причини й умови цивільних (у широкому сенсі) деліктів, а отже, і надати їм оцінку [4, с. 351].

Вважаємо цілком прийнятною позицію І. Озерського стосовно того, що виховний вплив прокурора розпочинається ще до початку судового розгляду справи, адже деякі порушення прав та законних інтересів держави і громадян він може виявити під час досудового врегулювання спору, що реалізується, як правило, у позапроцесуальних умовах, в обстановці, не врегульованій процесуальним законом, яку можна назвати напівофіційною, адже тут спілкування між сторонами спору і прокурором відбувається у приміщенні прокуратури і являє собою не допит, а діалог, бесіду [5, с. 196]. Подібну позицію висловлює й А. Луцький, наголошуючи на тому, що морально-виховна діяльність суб'єктів судочинства проявляється і поза межами зали судових засідань, шляхом проведення бесід із громадянами [9, с. 225].

Варто нагадати, що згідно з ч. 5. ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) прокурор з метою зжиття заходів із досудового врегулювання спору та поновлення ймовірно порушеного права громадянина або законного інтересу держави після підтвердження судом підстав для представництва має право направити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, суб'єктів державного та комунального секторів економіки, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, рішення, дії чи бездіяльність яких створюють загрозу порушення або ймовірно порушують законні інтереси громадянина чи держави, звернення, що містить викладення обставин та вимог, передбачених процесуальним законом, про можливість досудового врегулювання спору [2].

Тож, виходячи з положень ч. 5. ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.), досудове врегулювання спору є підфункцією представництва інтересів громадянина або держави в суді, котра здійснюється прокурорськими працівниками через призму взаємин з особами, які становлять професійний інтерес, спілкування з якими почасти проходить у площині виховного впливу чи виховної профілактичної роботи. Адже «прокурори в процесі проведення перевірок, вивчення матеріалів звернень виявляють складні взаємозв'язки міжособистісних відносин, психо-

логічні суб'єктивні властивості людей, мотиви, що спонукали їх до порушення правових норм» [5, с. 152, 153].

Можна визначити такі характеристики спілкування під час здійснення прокурором досудового врегулювання спору: 1) певна визначена мета контакту (ситуаційність); 2) юридичний характер (правовідносини для прокурора є режимом його дій); 3) рольовий характер (різниця у статусі співрозмовників); 4) пізнавальний (і прокурор, і інша особа сприймають, роблять висновки щодо себе та інших); 5) міжособистісний характер (розмовляють особистості з певним ставленням один до одного, які піддаються почуттям, бажають вплинути один на одного); 6) інтерактивність (організація внутрішньо-зовнішньої взаємодії, обмін поведінковими сигналами); 7) інформаційність (обмін інформацією) [10, с. 58, 59] та, на нашу думку, виховний характер.

Тепер слід звернути увагу на інститут примирення (медіації) сторін у процесуальному судочинстві та виховну роль у цьому прокурора, оскільки самі по собі адміністративний, цивільний та господарський процеси є конфліктними за змістом. У зв'язку із цим одним із завдань оптимізації виховної діяльності прокурора в судах поза сферою кримінальної юстиції має стати розширення сфери застосування процедур відновного і примирного правосуддя, відповідно до яких суд прийматиме рішення щодо угоди про примирення (мирової угоди) сторін у розглянутому юрисдикційному процесі. Нагадаємо, що інститут примирення (медіації) у судовому процесі передбачений у конкретних нормах процесуального права (ч. 3 ст. 130 та ч. 3 ст. 31 ЦПК України, ч. 3 ст. 111 КАС України («Попереднє судове засідання»), ч. 1 ст. 173 ЦПК України, ч. 1 ст. 135 КАС України («Початок розгляду справи по суті»).

Вважаємо, що прокурор, навіть не будучи стороною, якій надано право укласти мирову угоду (ч. 1 ст. 46 ЦПК України), може завдяки вмілому використанню методів виховного впливу під час реалізації підфункції – досудового врегулювання спору – скористатися подібною практикою. Прокурор у цьому разі має встановити між сторонами спору належний психологічний, довірчий контакт та взаєморозуміння, допомогти сторонам усвідомити необхідність та взаємовигоду примирення (укладення мирової угоди).

Отже, саме прокурор зможе шляхом виховних заходів вплинути на позитивне розв'язання спору між сторонами, адже, як зазначає І. Резніченко, останній у непроцесуальному спілкуванні отримує можливість використовувати неофіційні, але формально дозволени методи впливу – бесіду, умовляння, полеміку, посилення на різноманітні факти, звернення до честі, совісті людини і т. п., тобто здійснити безпосередній виховний вплив в умовах психологічного контакту [11, с. 57].

Проведене узагальнення стану розробки проблеми виховного впливу прокурора поза межами кримінальної юстиції дає змогу стверджувати, що така діяльність містить у собі виражену психологічну специфіку, пов'язану з необхідністю організації та продуктивного розвитку взаємовідносин із суб'єктами правозастосовного процесу. Тож можна зробити висновок, що процедура досудового врегулювання спору як «підфункція» представництва реалізується в межах виховного впливу прокурора на об'єкти професійної діяльності, а відповідно, включає в себе комплекс психологічних закономірностей, знання і врахування яких дає змогу прокурорському працівнику побудувати відповідну лінію поведінки, вибрати оптимальні варіанти прийняття процесуальних рішень, дає змогу використовувати відповідні комунікативні процедури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 року № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
2. Про прокуратуру : Закон України від 05 лист. 1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>

3. Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень: наказ Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. № 6гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>

4. Озерський І. В. Внутрішні та зовнішні чинники оптимізації виховного впливу в діяльності органів прокуратури // Соціально-гуманітарні науки, економіка, право : нові виклики, практика інновацій : матеріали Всеукр. наук-практ. конфер., (м. Полтава, 17-18 квітн. 2014 р.). – К : Університет "Україна", 2014 – С. 349–364.

5. Озерський І. В. Правові та психологічні засади прокурорської діяльності : дис. ... д-а юрид. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Озерський Ігор Володимирович. – К., 2011. – 664 с.

6. Долежан В. Прокурор і суддя : проблеми взаємовідносин у судовому процесі / В. Долежан // Вісник прокуратури. – 2008. – № 2 (80). – С. 38–43.

7. Цыпкин А. Л. Право на защиту в кассационном и надзоре производстве и при исполнении приговора / Цыпкин А. Л. – Саратов : Приволж. кн. изд., 1965. – 152 с.

8. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури : наказ Генерального прокурора України від 28.11.2012 № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>

9. Луцький А. І. Виховний вплив моральної складової на здійснення судочинства (теоретичний аспект) [Електронний ресурс] / А. І. Луцький // Європейські перспективи. – 2012. – № 4 (1). – С. 222–226.

10. Озерський І. В. Прокурорський нагляд за додержанням прав та свобод людини і громадянина (юридико-психологічний аспект) / І. В. Озерський // Вісник Академії митної служби України. Серія : Право. – Дніпропетровськ, 2010. – № 1 (4). – С. 56–61.

11. Резниченко И. М. Психологические аспекты искового производства : монография / Резниченко И. М. – Владивосток : Дальневост. ун-т, 1989. – 168 с.